

Waldemar Gontarski
Iwona Parchimowicz-Gontarska

Suwerenność energetyczna na kanwie pakietu „Gotowi na 55”. Część 2

[Energy Sovereignty on the Basis of the ‘Fit for 55’ Package. Part 2]

Abstract

The purpose of this publication divided into two parts is to interpret one of the most difficult provisions of the European Union treaties contained in the second subparagraph of Article 194(2) of the Treaty on the Functioning of the European Union introducing national energy sovereignty. Reference to Article 192(2)(c) in the second subparagraph of Article 194(2) shall be understood as meaning that if, when adopting measures in the environmental field, the energy objectives (Article 194[1]) do not prevail over the environmental ones (Article 191) and at least one of the conditions required for national energy sovereignty is met (the second subparagraph of Article 194[2]), then Article 192(2)(c) shall be invoked as the Treaty basis (unanimity of the Council). Only in the event that none of the three alternative conditions required for energy sovereignty are met and the energy goals prevail over the environmental ones, the ordinary legislative procedure provided for in the first subparagraph of Article 194(2) shall be followed. The “communitarisation” of energy sovereignty merely involves taking the energy solidarity into consideration (Article 194[1]) and adopting measures appropriate to the economic situation on an *ad hoc* basis (Article 122[1]) whilst taking into account the Declaration on Article 194 of the Treaty on the Functioning of the European Union, which by referring to two treaty provisions strengthens the energy independence of Member States during a crisis within the meaning of Article 347 to such extent that in practice it necessitates at least a revision of the ‘Fit for 55’ package proposed by the European Commission. In accordance with the second subparagraph of Article 194(2) in conjunction with Article 194(1) the energy transformation shall take place on a national and not the EU level whilst at the same time taking into consideration the energy solidarity principle enshrined in the EU treaties, which has been rejected by Germany before the Court of Justice of the European Union (*Germany v. Poland*, C-848/19 P) in order to increase EU’s reliance on the supplies of Russian gas. The ‘Fit for 55’ package completely ignores these provisions despite the fact that according to some of the legislative proposals contained therein such regulations are applicable. Not only the Polish literature lacks publications on the Treaty basis of conclusions included in the ‘Fit for 55’ package.

Keywords: ‘Fit for 55’ package, national energy sovereignty, the energy solidarity.

Reglamentacja krajowej energii (polityki energetycznej) poprzez cel klimatyczny Unii – tak najkrócej można scharakteryzować zaproponowany przez Komisję Europejską pakiet „Gotowi na 55”. Prawnicze czasopiśmiennictwo naukowe dotyczące tego pakietu skupia się na zawartości klimatycznej i ewentualnie energetycznej, abstrahując od wykładni regulacji traktatowych¹. Niniejsza, dwuczęściowa publikacja przeciwnie: koncentruje się na wykładni przepisów prawa pierwotnego, a wskazany pakiet stanowi jedynie okazję do przedstawienia wyników tej wykładni.

Brak suwerenności energetycznej Unii według Trybunału Sprawiedliwości

Tezę doktryny o suwerenności energetycznej państw członkowskich potwierdza TS w wyroku z 22 września 2020 r., Austria/Komisja, C-594/18 P, EU:2020:C:742 (w szczególności pkt 48–49)². Trybunał najpierw (pkt 48 zd. pierwsze i drugie) jako zasadę wskazał art. 194 ust. 1 lit. a oraz lit. b TFUE (objęte zwykłą procedurą ustawodawczą, o której mowa w akapicie pierwszym ust. 2 art. 194), przytaczając swój wyrok z 29 lipca 2019 r., Inter-Environnement Wallonie i Bond Beter Leefmilieu Vlaanderen, C-411/17, EU 2019 C 622, 156. Następnie (pkt 48 zd. trzecie) zaakcentowano (wskazując trzy alternatywne przesłanki z art. 194 ust. 2 akapit drugi) suwerenność energetyczną państwa członkowskiego w zakresie koszyka energetycznego *sensu largo*: „[...] do określania: 1) warunków wykorzystania jego zasobów energetycznych, 2) wyboru między różnymi źródłami energii i 3) ogólnej struktury jego zaopatrzenia w energię” – uszczegółowiając to przy pomocy koszyka energetycznego *sensu stricto* (w pkt 49), czyli poprzez prawo do

¹ Np. S. Schlacke, H. Wentzien, E.-M. Thierjung, M. Köster, „Implementing the EU Climate Law via the ‘Fit for 55’ package”, *Oxford Open Energy* 2022, 1, przyp. 33, s. 1 i nn. (<https://doi.org/10.1093/ooenergy/oiab002>): „To implement the European Union (EU) Climate Law’s newly established 55% greenhouse gas reduction objective for 2030, the EU Commission suggests a wave of reforms to the European energy and climate legislation” – s. 1; H. Banaszek, „Fit for 55 – rewizja unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji (EU ETS) w ramach Europejskiego Zielonego Ładu”, *Europejski Przegląd Sądowy* 2022, 2, s. 23 i nn. – autorka jedynie przy okazji (w przy. 6) przytacza treść art. 191 ust. 1 Traktatu o funkcjonowaniu UE; M. Romanowicz, „Gotowi na transformację? Polityka klimatyczna Unii Europejskiej w świetle Pakietu Fit for 55”, *Europejski Przegląd Sądowy* 2022, 2, s. 35 i nn. – autorka w ogóle pomija regulacje traktatowe.

² Por. np. L. Hancher [w:] *Capacity Mechanisms in the EU Energy Markets: Law, Policy, and Economics*, red. L. Hancher i in., wyd. 2, Oxford 2022, ss. 195 i 196 oraz orzecznictwo przytoczone w przyp. 203; M. Peeters, D. Missone [w:] *Research Handbook on Climate Change Mitigation Law*, red. L. Reins i in., wyd. 2, Cheltenham 2022, s. 80 i orzecznictwo przytoczone w przyp. 111 i 113.

wyboru, które „nie wyklucza, że wybór ten może dotyczyć energii jądrowej” – i w konsekwencji „nie można uznać, że zasady: ochrony środowiska, ostrożności, ‘zanieczyszczający płaci’ i zrównoważonego rozwoju stoją w każdych okolicznościach na przeszkodzie przyznaniu pomocy państwa na rzecz budowy lub eksploatacji elektrowni jądrowej”.

Brak odesłania do krajowych zasobów własnych w pkt 48 zd. trzecie *in fine* i w pkt 49 wskazuje, że TS przyjmuje alternatywne sformułowanie trzech przesłanek wskazanych w pkt 48. Trybunał w polskiej urzędowej wersji językowej posługuje się w tym kontekście pojęciem „koszyka energetycznego” (ang. „energy mix”; niem. „Energiemix”) rozumianego jako prawo do wyboru źródła energii, tj. jako „swobodę w określaniu składu swojego koszyka energetycznego” (pkt 80). Chodzi – w myśl jednej z trzech przesłanek art. 194 ust. 2 akapit drugi – o prawo do „wyboru między różnymi źródłami energii”. Możemy nazwać to miksem energetycznym w wąskim znaczeniu, w przeciwieństwie do szerokiego znaczenia tego zwrotu, obejmującego wszystkie trzy przesłanki tego przepisu.

W tej sprawie TS miksem (koszykiem) energetycznym w wąskim i szerokim ujęciu zajmował się przy okazji. Niezwykle rzadko bowiem państwo członkowskie wnosi skargę przeciwko innemu państwu członkowskiemu o stwierdzenie nieważności decyzji pozytywnej KE (na podstawie art. 263 akapit drugi) w sprawie pomocy państwa, a tak tutaj było³. Wielka Brytania planowała wdrożyć pomoc w celu wsparcia elektrowni jądrowej Hinkley Point C (oddalone odwołanie od wyroku Sądu z 12 lipca 2018 r., Austria/Komisja, T-356/15, EU:T:2018:439). Trybunał, ze względu na suwerenne prawo państwa członkowskiego do miksu energetycznego, rozstrzygnął: „[...] zatem, wbrew temu, co utrzymuje Republika Austrii, nie można uznać, że zasady: ochrony środowiska, ostrożności, ‘zanieczyszczający płaci’ i zrównoważonego rozwoju stoją w każdych okolicznościach na przeszkodzie przyznaniu pomocy państwa na rzecz budowy lub eksploatacji elektrowni jądrowej” (pkt 49).

Zdaniem doktryny omawiany wyrok, wbrew panującym nastrojom politycznym i społecznym, potwierdza kompetencje państwa członkowskiego do kształtowania swojego miksu energetycznego za pomocą dotacji i: „Powinno to dotyczyć nie tylko energetyki jądrowej, ale także promo-

³ Por. M. Olthoff, A. von Bonin, „Das »Hinkley Point«-Urteil des EuGH: Berücksichtigung von Nachhaltigkeitsaspekten in der beihilferechtlichen Prüfung sowie allgemein im EU-Kartell- und Fusionskontrollrecht”, Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht, 2021, 5, s. 181.

wania elektrowni opalanych gazem lub węglem”⁴. Taki pogląd wyrażono też w piśmiennictwie⁵ na kanwie wyroku TS z 27 października 2009 r., *ČEZ*, C-115/08, EU:C:2009:660, w kontekście art. 106a ust. 3 Traktatu EWEA; ten wyrok (pkt 87–91) wraz z art. 106a ust. 3 Traktatu EWEA⁶ i m.in. art. 37 Karty praw podstawowych UE⁷ przytacza TS w wyroku *Austria/Komisja*, C-594/18 P (pkt 42). Istnieje zastrzeżenie: suwerenne prawo państwa członkowskiego do wyboru koszyka energetycznego nie może być w tym sensie absolutne, aby naruszało inne regulacje traktatowe, np. dotyczące pomocy przyznawanej przez państwo, w szczególności art. 107 ust. 3 lit. c TFUE⁸; chociaż zdaniem TS: „W przeciwieństwie do art. 107 ust. 3 lit. b TFUE, [...], art. 107 ust. 3 lit. c TFUE nie uzależnia [...] zgodności pomocy z rynkiem wewnętrznym od spełnienia przesłanki, że służy ona realizacji celu leżącego we wspólnym interesie [...]” (w szczególności pkt 20 tego wyroku)⁹.

Jak wyjaśnił rzecznik generalny w sprawie *Austria/Komisja*, C-594/18 P, w odniesieniu do art. 194 ust. 2 akapit drugi w (pkt 80 opinii):

„Z przepisu tego wynika jednoznacznie, że przysługujące co do zasady każdemu państwu członkowskiemu prawo wyboru swojego własnego koszyka energetycznego – niezależnie od tego, czy chodzi o paliwa kopalne, czy też źródła odnawialne, takie jak energia słoneczna i energia wiatrowa, czy też, jak w niniejszej sprawie, o energię jądrową – jest pod każdym względem nienaruszalne”¹⁰.

⁴ M. Olthoff, A. von Bonin, „Das »Hinkley Point« -Urteil des EuGH: Berücksichtigung von Nachhaltigkeitsaspekten in der beihilferechtlichen Prüfung sowie allgemein im EU-Kartell- und Fusionskontrollrecht”, s. 186.

⁵ M. Möstl, „Case C-115/08, Land Oberösterreich v. CEZ, Judgment of the Grand Chamber of 27 October 2008”, *Common Market Law Review*, 2010, 4 (47), s. 1221 i nn., LEX: „[...] jeżeli chodzi o status energii jądrowej w świetle prawa europejskiego, dwa charakterystyczne względy wskazane w Traktatach muszą zostać zinterpretowane łącznie. Z jednej strony Traktat EWEA pozwala Wspólnocie na zapewnienie standardów bezpieczeństwa instalacji jądrowej, które to standardy wiążą wszystkie państwa członkowskie. Z drugiej strony każde państwo członkowskie zachowuje prawo do decydowania o źródłach energii, z jakich chce korzystać (art. 192 ust. 2 lit. c i art. 194 ust. 2 TFUE). Łącznie te dwie kwestie mogą jedynie oznaczać, iż każde z państw członkowskich może zdecydować o nieużywaniu energii atomowej, lecz musi być gotowe na zaakceptowanie elektrowni atomowych w innych państwach członkowskich tak dalece, jak realizują one europejskie standardy bezpieczeństwa”.

⁶ Traktatu ustanawiającego Europejską Wspólnotę Energii Atomowej (wersja skonsolidowana 2016), Dz.Urz. UE C 203, 1.

⁷ Dz.Urz. UE 2016 C 202, 389.

⁸ L. Hancher, „Euratom, state aid and environmental protection: Hinkley Point”, *Common Market Law Review*, 2021, 5 (58), LEX, s. 1491 i nn.

⁹ Por. np. L. Hancher [w:] *Capacity Mechanisms in the EU Energy Markets: Law, Policy, and Economics*, s. 197 i orzecznictwo przytoczone w przyp. 216.

¹⁰ Opinia rzecznika generalnego G. Hogana z 7 maja 2020 r. w sprawie *Austria/Komisja*, C-594/18 P, EU:C:2020:352.

W konsekwencji zakazany wydaje się zarówno bezpośredni, jak i pośredni wpływ Unii na wybór krajowego koszyka energetycznego. „Środki o charakterze bezpośrednim wprost kształtują wewnętrzną strukturę zaopatrzenia w energię poszczególnych państw członkowskich poprzez zobowiązania do wykorzystywania konkretnego źródła energii co najmniej na ściśle określonym poziomie minimalnym”¹¹. Natomiast pośredni wpływ w omawianym znaczeniu wiąże się „przede wszystkim z prowadzoną w ramach UE polityką w dziedzinie środowiska, w tym zwłaszcza polityką w zakresie przeciwdziałania negatywnym skutkom zmian klimatu”¹².

Regulacje nawet pośrednio oddziałujące na wybór państw członkowskich między poszczególnymi źródłami energii (pośrednia realizacja celów UE) należałoby jeśli nie wyjąć spod prawa unijnego (art. 194 ust. 2 akapit drugi), to przynajmniej oprzeć tego typu akty prawa pochodnego na art. 192 ust. 2 lit. c, czyli na jednomyślności Rady. To drugie rozwiązanie wydaje się jednak sprzeczne z wyrokiem TS w sprawie Austria/Komisja, C-594/18 P (pkt 48–49) – najwyraźniej nastawionym na ochronę pełnej (bezwzględnej) suwerenności państw członkowskich, co wyklucza działanie Unii.

Z kolei przykładem unijnego bezpośredniego środka kształtującego wewnętrzną strukturę zaopatrzenia w energię poszczególnych państw członkowskich poprzez zobowiązania do wykorzystywania konkretnego źródła energii co najmniej na ściśle określonym poziomie minimalnym – są przepisy nieobowiązującej już dyrektywy 2009/28/WE, określające obowiązkowe krajowe cele ogólne w odniesieniu do całkowitego udziału energii ze źródeł odnawialnych w końcowym zużyciu energii brutto i w odniesieniu do udziału energii ze źródeł odnawialnych w transporcie. Akt ten przyjęto na podstawie art. 175 ust. 1 oraz art. 95 TWE (odpowiedniki art. 192 ust. 1 i art. 114 TFUE), tj. w trybie zwykłej procedury ustawodawczej, co stanowiło oczywiste naruszenie traktatowe¹³. Podobnie było w przypadku dyrektywy 2003/87/WE (EU ETS)¹⁴ – będącej z kolei przykładem pośredniego oddziaływania na krajowy miks energetyczny.

Zawarte w art. 194 ust. 2 akapit drugi (akapit ten jest jednozdaniowy) odesłanie do art. 192 ust. 2 lit. c nazywane jest – budząc wątpliwości co

¹¹ M. Nowacki [w:] *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz*, tom 2 (art. 90–222), komentarz do art. 194, teza 194.7, s. 1385.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

jego do „rzeczywistego znaczenia”¹⁵ – „niejasnym” („kryptische”¹⁶; „Unklar ist”¹⁷; „Besonders unklar”¹⁸), a nawet „zagadką” („Rätsel”)¹⁹. Przy wykładni restrykcyjnej odesłanie to ujmowane jest wręcz jako deklaratoryjne (mianowicie wskazuje, że istnieje prawo do jednomyślnego przyjmowania aktów pochodnych), co daje całkowite zastrzeżenie kompetencji państw członkowskich²⁰. Może to iść w parze z ujmowaniem art. 194 ust. 2 akapit drugi jako wyjątku (czyli podlegającego wykładni wąskiej) od zasady kompetencji dzielonych, co oznaczałoby, że ograniczenie kompetencji energetycznych Unii stałoby się mniej istotne. Wtedy środki UE z zakresu ochrony środowiska dotyczące energetyki miałyby opierać się na art. 192²¹. Zwolennicy suwerenności energetycznej państw członkowskich kontrargumentują, iż niedopuszczalnym prawnie obejściem art. 194 ust. 2 akapit drugi byłoby wpływanie Unii poprzez politykę środowiskową na autonomię energetyczną państw członkowskich ustanowioną tym przepisem – stwierdzając: „Wątpliwe jest, czy tę przeszkodę [art. 194 ust. 2 akapit drugi] można łatwo ominąć za pomocą środka kwalifikowanego jako środowiskowy w rozumieniu art. 192 ust. 2 lit. c TFUE. Mogłoby to zachęcać do obchodzenia przepisów prawa. O tym, że obawy w tym zakresie nie są bezpodstawne, świadczy orzeczenie Trybunału Sprawiedliwości UE w sprawie Polski przeciwko Komisji dotyczące bezpłatnego przydziału uprawnień do emisji [wyrok Sądu z 7 marca 2013 r., T-370/11, EU:T:2013:113, 17²²; skarga została oddalona]. W wyroku tym odmówiono

¹⁵ I. Przybojewska, „Poszukiwanie i wydobywanie gazu niekonwencjonalnego w Polsce”, Europejski Przegląd Sądowy, 2012, 7, s. 25: „Nie sposób jednak stwierdzić jednoznacznie, na czym ma dokładnie polegać korelacja między dwoma omawianymi przepisami [...]”.

¹⁶ J. Gundel, *Die energiepolitischen Kompetenzen der EU nach dem Vertrag von Lissabon: Bedeutung und Reichweite des neuen Art. 194 AEUV*, s. 27.

¹⁷ S. Hirsbrunner [w:] *EU-Kommentar*, red. U. Becker, A. Hatje, J. Schoo, J. Schwarze, wyd. 4, Baden-Baden 2019, komentarz do art. 194, nr boczny 34.

¹⁸ W. Kahl, *Die Kompetenzen der EU in der Energiepolitik nach Lissabon*, s. 618.

¹⁹ J. Gundel, *Die energiepolitischen Kompetenzen der EU nach dem Vertrag von Lissabon: Bedeutung und Reichweite des neuen Art. 194 AEUV*, s. 27.

²⁰ Tak np. K. Papenkort, J.-K. Wellershoff, „Der Energietitel im Vertrag von Lissabon – Alter Wein in neuen Schläuchen”, *Recht der Energiewirtschaft*, 2010, 18, s. 82; por. J. Gundel, *Die energiepolitischen Kompetenzen der EU nach dem Vertrag von Lissabon: Bedeutung und Reichweite des neuen Art. 194 AEUV*, s. 26 i piśmiennictwo powołane w przyp. 27.

²¹ Taki Ch. Calliess, „Sinn, Inhalt und Reichweite einer europäischen Kompetenz zur Energieumweltpolitik“ [w:] *Probleme und Perspektiven im Energieumweltrecht*, red. W. Cremer, J.-Ch. Pielow, Stuttgart 2009, s. 37; por. J. Gundel, *Die energiepolitischen Kompetenzen der EU nach dem Vertrag von Lissabon: Bedeutung und Reichweite des neuen Art. 194 AEUV*, s. 27 i piśmiennictwo powołane w przyp. 27.

²² Pkt 17: „To prawda, że zgodnie z art. 194 ust. 2 akapit drugi TFUE środki ustanowione zgodnie z procedurą przewidzianą w akapicie pierwszym tego ustępu, niezbędne do osiągnięcia celów polityki Unii

Polsce prawa powoływania się na art. 194 ust. 2 pkt 2, ponieważ zaskarżona decyzja Komisji opiera się na polityce ochrony środowiska, co jednak wydaje się [...] niewystarczające”²³.

Relacja między art. 194 ust. 2 akapit drugi – przy mniej radykalnej wykładni tego przepisu – i art. 192 ust. 2 lit. c może być taka, że skoro pierwszy z nich odsyła do drugiego (art. 194 ust. 2 akapit drugi *in fine*), to co najmniej w zakresie wyłącznej kompetencji państw członkowskich pozostaje swoboda w dysponowaniu własnymi zasobami energetycznymi, o czym milczy art. 192 ust. 2 lit. c²⁴. Wpływ Unii w pozostałym zakresie na miksu energetyczny odbywałby się w procedurze jednomyślności Rady (art. 192 ust. 2 lit. c)²⁵. Środki unijne nie mogą być w tym sensie *contra legem*, żeby derogowały wyłączną kompetencję traktatową państwa członkowskiego do określenia jego miksu energetycznego spośród własnych zasobów (jedna z trzech przesłanek z art. 194 ust. 2 akapit drugi)²⁶. Zasoby energetyczne państwa członkowskiego są nienaruszalne w tym sensie, że przyjmowane przez Unię środki nie mogą wywierać takiego wpływu – bezpośredniego

w dziedzinie energetyki, o których mowa w ust. 1 tego artykułu, nie mogą naruszać prawa państwa członkowskiego do określania warunków wykorzystania jego zasobów energetycznych, wyboru między różnymi źródłami energii i ogólnej struktury jego zaopatrzenia w energię. Niemniej nic nie pozwala zakładać, że art. 194 ust. 2 akapit drugi TFUE ustanawia ogólny zakaz naruszania tego prawa w polityce Unii w dziedzinie środowiska (zob. podobnie wyrok Trybunału z 6 września 2012 r. w sprawie C-490/10 Parlament przeciwko Radzie, pkt 77). Z jednej strony bowiem art. 194 TFUE jest postanowieniem ogólnym, obowiązującym jedynie w dziedzinie energetyki, a zatem definiuje kompetencję sektorową (opinia rzecznika generalnego P. Mengozziego w ww. sprawie Parlament przeciwko Radzie, pkt 33). Z drugiej strony należy zaznaczyć, że art. 194 ust. 2 akapit drugi TFUE zawiera wyraźne odesłanie do art. 192 ust. 2 akapit pierwszy lit. c TFUE. Artykuł 194 ust. 2 akapit drugi TFUE przewiduje bowiem, że zakaz naruszania prawa państwa członkowskiego do określania warunków wykorzystania jego zasobów energetycznych, wyboru między różnymi źródłami energii i ogólnej struktury jego zaopatrzenia w energię ma zastosowanie bez uszczerbku dla art. 192 ust. 2 akapit pierwszy lit. c TFUE. Chociaż to ostatnie postanowienie ma jedynie charakter proceduralny, to jednak przewiduje ono szczególne zasady dotyczące polityki Unii w dziedzinie środowiska. Wynika z tego, że prawo określone w art. 194 ust. 2 akapit drugi TFUE nie ma zastosowania w niniejszej sprawie, gdyż zaskarżona decyzja stanowi środek przyjęty przez Unię w ramach jej polityki w dziedzinie środowiska”.

²³ S. Hirsbrunner [w:] *EU-Kommentar*, red. U. Becker, A. Hatje, J. Schoo, J. Schwarze, nr boczny 34 i piśmiennictwo powołane w przyp. 56–57; tej argumentacji brakuje w piśmiennictwie polskim (A. Bator [w:] *Zmiany klimatu w świetle prawa Unii Europejskiej i prawa polskiego na tle porównawczym*, red. C. Mik, A. Borek, Warszawa 2021, s. 75) analizującym wyrok Sądu w sprawie T-370/11, gdzie jednocześnie w ogóle pominięto wyrok TS w sprawie Austria/Komisja, C-594/18 P.

²⁴ Tak J. Gundel, *Die energiepolitischen Kompetenzen der EU nach dem Vertrag von Lissabon: Bedeutung und Reichweite des neuen Art. 194 AEUV*, s. 28.

²⁵ Por. S. Schlacke, „Klimaschutzrecht im Mehrebenensystem”, s. 906: „[...] art. 194 ust. 2 akapit drugi TFUE przewiduje zastrzeżenie suwerenności na rzecz państw członkowskich, tzn. jeśli zostanie naruszona suwerenność energetyczna państwa członkowskiego, może ono postawić weto”.

²⁶ Por. J. Gundel, *Die energiepolitischen Kompetenzen der EU nach dem Vertrag von Lissabon: Bedeutung und Reichweite des neuen Art. 194 AEUV*, s. 28 i uwaga zawarta w przyp. 30.

bądź pośredniego – aby państwo członkowskie przy wyborze swojego ko-
szyka energetycznego musiało sięgać po zasoby obce, dysponując własny-
mi, np. węglowymi albo nuklearnymi. Jest to oczywiste w świetle pkt 49
wyroku TS w sprawie Austria/Komisja, C-594/18 P, sformułowanego po
tym, jak w pkt 48 tego wyroku krajową suwerennością objęto wszystkie
trzy alternatywne przesłanki art. 194 ust. 2 akapit drugi.

Rozbieżności interpretacyjne – brak kompetencji UE czy jednomyśl-
ność Rady – dotyczące powyżej zasygnalizowanej kwestii dysponowania
krajowymi zasobami własnymi mogą być postrzegane jako kwestia aka-
demicka, ponieważ nie będzie jednomyślności przynajmniej w kwestiach
kontrowersyjnych, takich jak energia jądrowa, chociaż samo istnienie
kompetencji UE (art. 192 ust. 2 lit. c) – aczkolwiek takiej, która musi być
wykonywana jednogłośnie – czyni istotną różnicę, gdyż w przeciwnym
razie debata na szczeblu Unii w kwestii przesłanek art. 194 ust. 2 akapit
drugi staje się zbędna²⁷.

Zawarte w art. 194 ust. 2 akapit drugi odesłanie do art. 192 ust. 2 lit. c
wydaje się mniej skomplikowane, niż to przedstawia powyżej zrekonstru-
owana doktryna. Przy wydawaniu przez Unię środków prawnych zmie-
rzających do celów energetycznych (art. 194 ust. 1) obowiązuje krajowa
suwerenność energetyczna, relatywizowana solidarnością energetyczną
– ujmowaną jako dopuszczalny element uwspólnotowienia suwerenności
energetycznej, nawet gdy środkom tym towarzyszą aspekty ochrony śro-
dowiska (art. 191), chyba że ma miejsce przewaga względów ochrony śro-
dowiska²⁸. Jeśli cele energetyczne występują mniejszościowo i zachodzi
jedna z przesłanek z w art. 194 ust. 2 akapit drugi (przesłanki suwerenności
energetycznej), Unia prawo pochodne może przyjmować na podstawie
art. 192 ust. 2 lit. c (jednomyślność Rady)²⁹. Toteż w odniesieniu do aktów
prawnych promujących odnawialne źródła energii, przy założeniu domi-
nacji celów środowiskowych i wystąpieniu jednej z przesłanek suweren-
ności energetycznej, należy rozważyć art. 192 ust. 2 lit. c; w przeciwnym
razie, tzn. przy przewadze względów energetycznych, Unia w ogóle nie

²⁷ Tak J. Gundel, *Die energiepolitischen Kompetenzen der EU nach dem Vertrag von Lissabon: Bedeutung und Reichweite des neuen Art. 194 AEUV*, s. 28.

²⁸ Por. C. Mik, „Wybór właściwej podstawy prawnej aktów wspólnotowego prawa wtórnego, ze szczegól-
nym uwzględnieniem projektów należących do pakietu klimatyczno-energetycznego” [w:] *Pakiet
klimatyczno-energetyczny. Analityczna ocena propozycji Komisji Europejskiej*, red. K. Maliszewska,
Warszawa 2008, s. 50.

²⁹ Przeciwnie – ale bez uwzględnienia przesłanek suwerenności energetycznej – C. Mik, „Wybór...”, op.
cit., s. 50.

może działać. W szczególności można to odnieść do zawartej w „Fit for 55” zmiany dyrektywy w sprawie odnawialnych źródeł energii w celu realizacji ambitnych założeń nowego celu klimatycznego na rok 2030³⁰, gdzie Komisja proponuje art. 194 ust. 2 akapit pierwszy (zwykła procedura ustawodawcza).

„Gotowi na 55” w świetle art. 194 ust. 3 w zw. z art. 194 ust. 2 akapit drugi TFUE

Zgodnie z art. 194 ust. 3 TFUE – na zasadzie odstępstwa od ustępu 2 – Rada, stanowiąc zgodnie ze specjalną procedurą ustawodawczą, jednomyślnie i po konsultacji z Parlamentem Europejskim, ustanawia środki, o których mowa w tym ustępie, jeżeli mają one głównie charakter fiskalny. Oznacza to ograniczenie suwerenności energetycznej przez wyeliminowanie art. 194 ust. 2 akapit drugi jako podstawy traktatowej aktów prawa pochodnego w przypadku pośredniego wpływu na wybór krajowego koszyka energetycznego poprzez podatki *sensu stricto*.

Wymóg jednomyślności Rady w zakresie uchwalania przepisów podatkowych zachowany został jednolicie w całym traktacie lizbońskim, w tym w:

- ◆ w art. 192 ust. 2 lit. a – „przepisy przede wszystkim o charakterze fiskalnym” (ang. „provisions primarily of a fiscal nature”);
- ◆ art. 194 ust. 3 – „środki [...] jeżeli mają one głównie charakter fiskalny” (ang. „when they are primarily of a fiscal nature”).

Przepisy zawarte w art. 192 regulują działanie UE w dziedzinie środowiska (odpowiednikiem był art. 175 TWE), te zaś z art. 194 dotyczą polityki energetycznej Unii (bez odpowiedników w TWE). Poprzez dookreślenie za pomocą terminów „przede wszystkim” i „głównie” prawodawca unijny wskazuje na wykładnię zawężającą, której rezultat obejmować miałyby środki fiskalne wąsko ujmowane.

Zasadniczo do środków polityki energetycznej UE stosuje się zwykłą procedurę ustawodawczą (art. 194 ust. 2 akapit pierwszy TFUE), jeśli nie zachodzą przesłanki suwerenności energetycznej (art. 194 ust. 2 akapit drugi). Artykuł 194 ust. 3 przewiduje jednomyślną decyzję Rady po konsultacji z PE w sprawie środków „głównie o charakterze fiskalnym”. Tutaj

³⁰ COM/2021/557 final.

przejsie do głosowania większościowego poprzez klauzulę pomostową z art. 48 ust. 7 TUE jest możliwe i zostało już zaproponowane przez Komisję w celu uproszczenia i przyspieszenia podejmowania decyzji w obszarze opodatkowania energii, w tym podatku od emisji dwutlenku węgla³¹. Wymaga to odpowiedniej reakcji państw członkowskich, takich jak Polska, które ze względów historycznej natury mają stosunkowo dużą emisję w związku z wykorzystaniem węgla.

Wprawdzie art. 113 TFUE jako regulacja podatkowa w wąskim znaczeniu oparta jest na jednomyślności Rady, ale procedura pomostowa z art. 48 ust. 7 TUE pozwala przejść na większość kwalifikowaną – co dotyczy zawartego w „Gotowi na 55” projektu określonego jako rewizja dyrektywy w sprawie opodatkowania energii³² – ze wskazaniem jako podstawy traktatowej art. 113 TFUE (jednomyślność Rady), czyli chodzi o podatki *sensu stricto*. Jak czytamy w uzasadnieniu tego wniosku, jest on nastawiony na pogorszenie konkurencyjności paliw kopalnych:

„Nowy wniosek pomoże zmniejszyć zużycie paliw kopalnych na dwa sposoby. Po pierwsze, przez ustanowienie wyższych stawek dla paliw kopalnych i niższych stawek dla produktów odnawialnych, a tym samym zmniejszenie względnej przewagi cenowej paliw kopalnych w stosunku do rozwiązań alternatywnych powodujących mniejsze zanieczyszczenie. Będzie to zniechęcało do korzystania z paliw kopalnych. Po drugie, przez przegląd możliwych obniżek i zwolnień po-

³¹ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej i Rady. Skuteczniejszy i bardziej demokratyczny proces podejmowania decyzji w dziedzinie polityki UE w zakresie energii i klimatu, COM (2019) 177 final, s. 4 i nn.; w Komunikacie czytamy np.: „Podstawę aktualnych ram opodatkowania energii [dyrektywa Rady 2003/96/WE z 27 października 2003 r. w sprawie restrukturyzacji wspólnotowych przepisów ramowych dotyczących opodatkowania produktów energetycznych i energii elektrycznej; dyrektywy tej dotyczy wniosek zawarty w poniżej analizowanym dokumencie COM/2021/563 final z Pakietu „Gotowi na 55”] stanowi art. 113 TFUE, który przewiduje specjalną procedurę ustawodawczą i jednomyślne stanowienie przez Radę. Ramy te nie są dostosowane do ambicji Unii w zakresie energii i klimatu. Nie zapewniają one spójności politycznej na styku ram podatkowych oraz polityki i celów w zakresie energii i klimatu. Obecna polityka podatkowa, mimo że odzwierciedla stosowane w państwach członkowskich schematy opodatkowania wynikające głównie z potrzeby zwiększania dochodów, nie uwzględnia w systemowy sposób wpływu zużycia paliw i energii elektrycznej na realizację unijnych celów w zakresie energii i klimatu oraz celów w zakresie zdrowia i środowiska. W tym względzie Komisja zgłaszała przy różnych okazjach wnioski dotyczące zastosowania podatku od paliw kopalnych stosownie do emisji dwutlenku węgla związanych z wykorzystaniem tych paliw. Państwa członkowskie nie były w stanie jednomyślnie uzgodnić warunków odnoszących się do tych wniosków. Niedawny apel niektórych państw członkowskich o dokonanie dostosowań w podatku od emisji dwutlenku węgla również wymagały zajęcia jednomyślnego stanowiska” (s. 4).

³² COM/2021/563 final.

datkowych, które aktualnie powodują niższe opodatkowanie paliw kopalnych”.

Artykuł 194 ust. 3 ma zastosowanie tylko wtedy, gdy środek przewiduje nakładanie podatków w węższym znaczeniu (nie opłaty, składki i inne obciążenia), a opodatkowanie stanowić ma główny cel środka³³ – przy występowaniu w jakimkolwiek stopniu celu energetycznego. Słowo „głównie” wskazuje, że środek musi koncentrować się na opodatkowaniu i np. nie może dotyczyć ulg podatkowych³⁴. Jeśli wykładni art. 194 ust. 3 nie będziemy dokonywać z pominięciem kontekstu – przede wszystkim uwzględnimy art. 194 ust. 2 akapit drugi – dojdziemy do wniosku, że w danych sytuacjach akty fiskalne *sensu largo* też powinny być odnoszone do tego ostatniego przepisu. Przez owe sytuacje należy rozumieć to, że państwa zachowują pewną dozę kontroli nad przyjmowaniem w ramach UE środków o charakterze fiskalnym *sensu largo*, które mogłyby wpływać pośrednio na strukturę zaopatrzenia w energię państw członkowskich np. poprzez obniżenie opodatkowania produkcji energii elektrycznej przy wykorzystaniu gazu ziemnego czy OZE³⁵.

Słowem, środki przyjmowane przez Unię jako podatki *sensu stricto*, jeżeli obniżać mają konkurencyjność produkcji energii elektrycznej np. z wykorzystaniem węgla i tym samym wpływać pośrednio na miks energetyczny państwa członkowskiego – tak jak to ma miejsce w przypadku rewizji dyrektywy w sprawie opodatkowania energii, przewidującej ww. przegląd stawek podatkowych – podlegać będą opartemu na jednomyślności Rady art. 194 ust. 3, czego w ogóle nie bierze pod uwagę Komisja w „Gotowi na 55”. Chociaż jest to spór czysto teoretyczny, bowiem wskazana we wniosku dotyczącym owej rewizji podstawa traktatowa też jest oparta na jednomyślności Rady. Dopiero przy ustanawianiu bądź zmianie przez UE podatków *sensu largo* pogarszających konkurencyjność paliw kopalnych w grę wchodziłaby krajowa suwerenność energetyczna (art. 194 ust. 2 akapit drugi), co takie podatki wykluczałoby.

³³ Tak Ch. Calliess [w:] EUV/AEUV. Das Verfassungsrecht der Europäischen Union mit Europäischer Grundrechtecharta. Kommentar, komentarz do art. 194, nr boczny 21.

³⁴ Tak Ch. Calliess [w:] EUV/AEUV. Das Verfassungsrecht der Europäischen Union mit Europäischer Grundrechtecharta. Kommentar, komentarz do art. 192, nr boczny 29 i piśmiennictwo powołane w przyp. 150.

³⁵ Por. M. Nowacki [w:] Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz, tom 2 (art. 90–222), komentarz do art. 194, teza 194.6: „Tego typu zachęty wykorzystujące środki o charakterze fiskalnym obniżyłaby konkurencyjność produkcji energii elektrycznej przy wykorzystaniu węgla”.

Wnioski

1. W świetle relacji między art. 194 ust. 2 akapit drugi i art. 192 ust. 2 lit. c Traktatu o funkcjonowaniu UE dokonywany wybór źródeł energii przez państwa członkowskie jest czymś głównym względem wpływania Unii na krajowy miks energetyczny. Wpływanie na krajową politykę energetyczną – zarówno bezpośrednie, jak i pośrednie – nie może niweczyć co najmniej możliwości wyboru opartego na własnych zasobach energetycznych. Dysponowanie krajowymi zasobami energetycznymi, o których mowa jest jedynie w art. 194 ust. 2 akapit drugi, znajduje się całkowicie poza kompetencją UE. Państwo nie może być zmuszane do porzucania własnych zasobów energetycznych przez środki unijne z zakresu ochrony środowiska albo na podstawie art. 194 ust. 2 akapit pierwszy. Nawet taka wykładnia w świetle rozstrzygnięcia wyroku Trybunału Sprawiedliwości w sprawie Austria/Komisja, C-594/18 P (pkt 48–49) wydaje się zbyt ograniczać krajową autonomię energetyczną określoną traktatowo. Prawa do wyboru przez państwo członkowskie energii jądrowej Trybunał nie zawęził do krajowych zasobów własnych, potwierdzając tym samym alternatywne sformułowanie przesłanek suwerenności energetycznej w art. 194 ust. 2 akapit drugi, co daje wykładnię rozszerzającą tego przepisu, gdyż nie muszą być jednocześnie spełnione wszystkie przesłanki, aby można było mówić o prawie do autonomicznego miksu energetycznego.
2. Powyższe ustalenie oznacza pełną suwerenność energetyczną państw członkowskich. Zawarte w art. 194 ust. 2 akapit drugi odesłanie do art. 192 ust. 2 lit. c należy rozumieć w ten sposób, że jeśli cele energetyczne w stosunku do środowiskowych występują mniejszościowo i zachodzi jedna z przesłanek suwerenności energetycznej (art. 194 ust. 2 akapit drugi), Unia prawo pochodne przyjmować może na podstawie art. 192 ust. 2 lit. c (jednomyślność Rady). Dopiero gdy nie zachodzi choćby jedna z trzech sformułowanych alternatywnie przesłanek suwerenności energetycznej i względy energetyczne przeważają nad środowiskowymi, bierzemy pod uwagę zwykłą procedurę prawodawczą (art. 194 ust. 2 akapit pierwszy).
3. Uwspólnotowanie suwerenności energetycznej polega jedynie na braniu pod uwagę solidarności energetycznej, a w zakresie doraźnym na

przyjmowaniu środków stosownych do sytuacji gospodarczej (art. 122 ust. 1), z uwzględnieniem deklaracji nr 35 odnoszącej się do art. 194, która poprzez odesłanie do dwóch przepisów traktatowych wzmacnia samodzielność energetyczną państw członkowskich w warunkach kryzysu w rozumieniu art. 347 do tego stopnia, że w warunkach wojny w Ukrainie wydaje się oznaczać konieczność co najmniej rewizji „Fit for 55”. Na takiej samej zasadzie rewizji – i to nawet jednostronnie dokonywanej przez państwo członkowskie (art. 347 jako ogólna klauzula derogacyjna o charakterze obronnym, czyli *ultima ratio*) – mogą wymagać obowiązujące akty prawa Unii, które mają być zmieniane omawianym pakietem. Artykuł 347, zwłaszcza w zw. z deklaracją 35 odsyłającą do art. 194, uprawnia państwa członkowskie do podejmowania środków niezgodnych z prawem lub celami UE w zakresie polityki energetycznej.

4. Artykuł 194 ust. 3 oznacza ograniczenie krajowej suwerenności energetycznej drogą wyeliminowania art. 194 ust. 2 akapit drugi jako podstawy traktatowej aktów prawa pochodnego w przypadku pośredniego wpływu Unii na wybór krajowego koszyka energetycznego poprzez podatki *sensu stricto*. W takim razie unijne podatki *sensu largo* objęte są art. 194 ust. 2 akapit drugi, czyli odpadają, jeśli cel energetyczny jest przeważający i zachodzi co najmniej jedna z trzech alternatywnych przesłanek tego przepisu; jeśli przeważa cel środowiskowy, przy występowaniu przesłanki suwerenności energetycznej, w grę wchodzi art. 192 ust. 2 lit. c.
5. Artykuł 194 ust. 3 ma zastosowanie tylko wtedy, gdy środek przewiduje nakładanie podatków w węższym znaczeniu (nie opłaty, składki i inne obciążenia; odpadają też ulgi podatkowe), a opodatkowanie stanowić ma główny cel środka, przy występowaniu w jakimkolwiek stopniu celu energetycznego.
6. Komisja Europejska w „Fit for 55” pomija art. 194 ust. 2 akapit drugi (brak kompetencji Unii) i art. 192 ust. 2 lit. c (jednomyślność Rady), chociaż z treści części zawartych tam wniosków ustawodawczych wynika, że zachodzą przesłanki stosowania tych przepisów.

Abstrakt

Przedmiotem artykułu – złożonego z dwóch części – jest wykładnia jednego z najtrudniejszych przepisów traktatowych Unii Europejskiej, zawartego w art. 194 ust. 2 akapit drugi Traktatu o funkcjonowaniu Unii, wprowadzającego krajową suwerenność energetyczną. Sformułowane w art. 194 ust. 2 akapit drugi odesłanie do art. 192 ust. 2 lit. c należy rozumieć w ten sposób, że jeśli przy przyjmowaniu środków w dziedzinie środowiska cele energetyczne (art. 194 ust. 1) nie przeważają nad celami środowiskowymi (art. 191) i spełniona jest co najmniej jedna z przesłanek suwerenności energetycznej (art. 194 ust. 2 akapit drugi), podstawą traktatową staje się art. 192 ust. 2 lit. c (jednomyślność Rady). Dopiero gdy nie zachodzi nawet jedna z trzech sformułowanych alternatywnie przesłanek suwerenności energetycznej, a cele energetyczne przeważają nad środowiskowymi, stosujemy zwykłą procedurę prawodawczą przewidzianą w art. 194 ust. 2 akapit pierwszy. Uwspólnotowanie suwerenności energetycznej polega jedynie na braniu pod uwagę solidarności energetycznej (art. 194 ust. 1), a w zakresie doraźnym na przyjmowaniu środków stosownych do sytuacji gospodarczej (art. 122 ust. 1), z uwzględnieniem deklaracji nr 35 odnoszącej się do art. 194, która – poprzez odesłanie do dwóch przepisów traktatowych – wzmacnia samodzielność energetyczną państw członkowskich w warunkach kryzysu, w rozumieniu art. 347, do tego stopnia, że praktycznie oznacza konieczność co najmniej rewizji zaproponowanego przez Komisję Europejską pakietu „Gotowi na 55”. W myśl art. 194 ust. 2 akapit drugi w zw. z art. 194 ust. 1 (zasada solidarności), transformacja energetyczna ma być krajowa, a nie unijna, ale z uwzględnieniem traktatowej zasady solidarności energetycznej – odrzucanej przez Niemcy przed Trybunałem Sprawiedliwości UE (Niemcy/Polska, C-848/19 P) po to, aby zwiększyć uzależnienie UE od dostaw rosyjskiego gazu. W „Gotowi na 55” przepisy te pominięto, chociaż z treści części zawartych tam wniosków ustawodawczych wynika, że zachodzą przesłanki stosowania tych regulacji. Nie tylko w piśmiennictwie polskim brakuje publikacji dotyczących podstaw traktatowych wniosków zamieszczonych w „Gotowi na 55”.

Słowa kluczowe: pakiet „Gotowi na 55”, krajowa suwerenność energetyczna, solidarność energetyczna.

BIBLIOGRAFIA

Banaszek H., „Fit for 55 – rewizja unijnego systemu handlu uprawnieniami do emisji (EU ETS) w ramach Europejskiego Zielonego Ładu”, Europejski Przegląd Sądowy, 2022, 2.

Boute A., „The principle of solidarity and the geopolitics of energy. Poland v. Commission (OPAL pipeline)”, Common Market Law Review, 2020, 3 (57).

Buschle D., Talus K., „One for All and All for One? The General Court ruling in the OPAL Case”, *Oil, Gas & Energy Law Intelligence*, 2019, 5.

Capacity Mechanisms in the EU Energy Markets: Law, Policy, and Economics, red. L. Hancher i in., wyd. 2, Oxford 2022.

EU-Kommentar, red. U. Becker, A. Hatje, J. Schoo, J. Schwarze, wyd. 4, Baden-Baden 2019.

EUV/AEUV. Das Verfassungsrecht der Europäischen Union mit Europäischer Grundrechtecharta. Kommentar, red. Ch. Calliess, M. Ruffert, wyd. 6, München 2022.

Frenz W., Kane A.M., „Die neue europäische Energiepolitik”, *Natur und Recht*, 2010, 7 (32).

Gontarski W., „Nowy system warunkowości w prawie Unii Europejskiej”, *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*, 2021, 97.

Gundel J., „Die energiepolitischen Kompetenzen der EU nach dem Vertrag von Lissabon: Bedeutung und Reichweite des neuen Art. 194 AEUV”, *Europäisches Wirtschafts- und Steuerrecht*, 2011, 1.

Hancher L., „Euratom, state aid and environmental protection: Hinkley Point”, *Common Market Law Review*, 2021, 5(58), LEX.

Hey J., „Das Einnahmesystem der Europäischen Union: neue Steuern als neue Eigenmittel?”, *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2021, 7.

Kahl W., „Die Kompetenzen der EU in der Energiepolitik nach Lissabon”, *Europarecht*, 2009, 5.

Krämer A., *EU Environmental Law*, wyd. 7, London 2012.

Kuhlmann J., „Kompetenzrechtliche Neuerungen im europäischen Energierecht nach dem Vertrag von Lissabon”, Working Paper No. 79, Europainstitut Wirtschaftsuniversität Wien, Juni 2008 (<https://epub.wu.ac.at/1072/1/document.pdf>).

Möstl M., „Case C-115/08, Land Oberösterreich v. CEZ, Judgment of the Grand Chamber of 27 October 2008”, *Common Market Law Review*, 2010, 4(47).

Münchmeyer H., Kahles H., Pause F., „Erfordert das europäische Beihilferecht die Einführung von Ausschreibungsverfahren im EEG?”, *Würzburger Berichte zum Umweltenergierecht*, 2014, 5 (https://stiftung-umweltenergierecht.de/wp-content/uploads/2016/02/stiftungumweltenergierecht_WueBerichte_05_Beihilferecht-Erfordernis-Ausschreibungen.pdf).

Olthoff M., Bonin A. von, „Das »Hinkley Point« -Urteil des EuGH: Berücksichtigung von Nachhaltigkeitsaspekten in der beihilferechtlichen Prüfung sowie allgemein im EU-Kartell- und Fusionskontrollrecht”, *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2021, 5.

Pakiet klimatyczno-energetyczny. Analityczna ocena propozycji Komisji Europejskiej, red. K. Maliszewska, Warszawa 2008.

Papenkort K., Wellershoff J.-K., „Der Energietitel im Vertrag von Lissabon – Alter Wein in neuen Schläuchen”, *Recht der Energiewirtschaft*, 2010, 18.

Parchimowicz-Gontarska I., „Artykuł 1 ust. 2 Protokołu nr 30 w sprawie stosowania Karty praw podstawowych a ogólny system warunkowości służący ochronie budżetu Unii Europejskiej”, *Europejski Przegląd Prawa i Stosunków Międzynarodowych*, 2021, 4, LEX.

Probleme und Perspektiven im Energieumweltrecht, red. W. Cremer, J-Ch. Pielow, Stuttgart 2009.

Przybojewska I., „Poszukiwanie i wydobywanie gazu niekonwencjonalnego w Polsce”, *Europejski Przegląd Sądowy*, 2012, 7.

Research Handbook on Climate Change Mitigation Law, red. L. Reins i in., wyd. 2, Cheltenham 2022.

Romanowicz M., „Gotowi na transformację? Polityka klimatyczna Unii Europejskiej w świetle Pakietu Fit for 55”, *Europejski Przegląd Sądowy*, 2022, 2.

Ruffert M., „Vorgaben des Europarechts und nationale Gestaltungsspielräume”, *Energieversorgung und Umweltschutz*, 2010, tom 102.

Schlacke S., „Klimaschutzrecht im Mehrebenensystem”, *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht*, 2022, 13.

Schlacke S., Knodt M., „Das Governance-System für die Europäische Energieunion und für den Klimaschutz”, *Zeitschrift für Umweltrecht*, 2019, 7–8.

Schlacke S., Wentzien H., Thierjung E.-M., Köster M., „Implementing the EU Climate Law via the ‘Fit for 55’ package”, *Oxford Open Energy*, 2022, 1 (<https://academic.oup.com/journals>).

Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz, tom 2 (art. 90–222), red. A. Wróbel i in., Warszawa 2012, LEX.

Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz, tom 3 (art. 223–358), red. A. Wróbel i in., Warszawa 2012, LEX.

Zajdler R., „Zastrzeżenia do decyzji Komisji Europejskiej z 28 października 2016 roku w sprawie zmiany zwolnienia dla gazociągu OPAL (sprawa C[2016]6950 final)”, *Polityka i Społeczeństwo*, 2018, 1.

Zmiany klimatu w świetle prawa Unii Europejskiej i prawa polskiego na tle porównawczym, red. C. Mik, A. Borek, Warszawa 2021.